Alkalmazott Nyelvészeti Közlemények, Miskolc, XVII. évfolyam, 1. szám (2024), pp. 235–245.
https://doi.org/10.32977/anyk.2024.016

Pethő József
A stílus a nyelvben – Kognitív stilisztikai tanulmányok
Miskolc: Miskolci Egyetemi Kiadó 2023. 220 p. ISBN 978-615-5626-87-6

BODNÁR ILDIKÓ[1]

A Miskolci Egyetemi Kiadó 2023-ban jelentette meg Pethő Józsefnek, a Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke tanárának *A stílus a nyelvben – Kognitív stilisztikai tanulmányok* című munkáját. A kötet válogatás a szerzőnek 2010 és 2022 között részint szakmai folyóiratok, részint pedig konferenciakötetek hasábjain megjelent stilisztikai tárgyú tanulmányaiból.

Talán nem érdektelen elöljáróban megjegyezni, hogy a könyv fedőlapján megjelenő nyolc sornyi szövegdarabka nem puszta díszítőelem, hanem a legelső magyar stilisztikai munka, Sylvester Jánosnak (1504–1553) az *Új Testamentum* fordításához írott megjegyzései első néhány sorát tartalmazza, melynek első mondata így hangzik: *„Minden ige, minden beszíd akarmi nyelven avagy tulajdon jegyzísben vítetik, avagy nem."* Itt és a folytatásban az egyik legfontosabb jelentéstani, s egyben stilisztikai problémára utal Sylvester János, mégpedig arra, hogy a nyelvben – de különösen a költészetben, így a Bibliában is – a szavak vagy az eredeti, vagy átvitt (képes) értelmükben szerepelnek. Az idézett sorokat akár e stilisztikai tanulmányokat tartalmazó könyv mottójának is tekinthetjük (Sylvester in Szathmári 1961: 7).

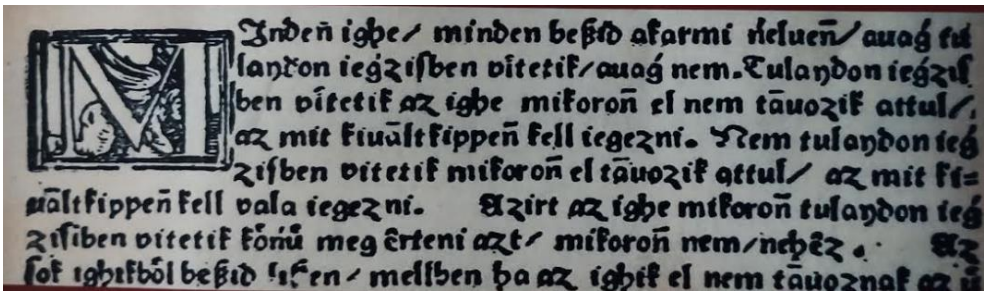
Inden ighe/ minden beſid akarmi nelueñ/ auagh tu
laydon iegziſben vitetik/ auagh nem. Tulaydon iegzi
ben vitetik az ighe mikoroñ el nem tãuozik attul/
az mit kiuãltkippeñ kell tegezni. Nem tulaydon ieg
ziſben vitetik mikoroñ el tãuozik attul/ az mit ki=
uãltkippeñ kell vala tegezni. Azirt az ighe mikoroñ tulaydon ieg
ziſiben vitetik kõnũ meg ẽrteni azt/ mikoroñ nem/ nehẽz. Az
ſok ighekből beſid kiſen/ mellben ha az ighik el nem tãuoznak az

A 220 oldal terjedelmű gyűjtemény rövid előszót, tizenhat tanulmányt, majd az utolsó oldalakon az írások első megjelenésének helyét feltüntető jegyzéket tartalmaz. A kötetben megjelenő tizenhat tanulmány három fő témakör köré csoportosítva

[1] DR. BODNÁR ILDIKÓ
nyugalmazott egyetemi docens
Miskolci Egyetem BTK MFI
Alkalmazott Nyelvészeti és Fordítástudományi Tanszék
ildikobodnar@gmail.com

sorakozik a könyvben. Az első témakör címe: *Stílus, jelentés, nyelvhasználat*; ez öt tanulmányt foglal magában. A második témakör a *Stílus és jelentés az irodalomban* címet viseli; ebben a részben összesen nyolc írás szerepel. A tanulmányok Berzsenyi Dánieltől és Kölcsey Ferenctől Nagy Lászlóig több igen jeles XIX. és XX. századi költőnkhöz, valamint a kor két kimagasló írójához, Móricz Zsigmondhoz és Krúdy Gyulához kapcsolódnak. A kötetet *A stílus és a jelentés nyelvpedagógiai aspektusai* című fejezet zárja, három, oktatási vonatkozású tanulmánnyal.

Tehát a könyv valamennyi írása – szűkebben véve – a **stílus és jelentés** témakörébe tartozik. Közülük öt tanulmányt részben vagy teljes egészében a **metaforák** szerteágazó kérdéskörének, három elemzést pedig az **önmegszólító verstípus** sokoldalú vizsgálatának szentel a szerző, továbbá helyet kapnak a kötetben a **régiók szókincséhez**, a **műfordításhoz**, a **stílus szociokulturális összetevőihez**, a **reklámok**, a **kommentek**, valamint az utolsó három esetében szorosabban a **tankönyvek világához** kapcsolódó írások is. A témakörök nem egy tanulmányban együttesen is fellépnek: a reklámok nyelvénél szóba kerül a kognitív metaforaelmélet; a stílus szociokulturális összetevői a stílus és régió kapcsolatát tárgyalva éppúgy feltűnnek, mint a hírportálok kommentjeinek és a Móricz-fordításoknak az elemzése kapcsán.

Az első rész legelső, igen fontos üzeneteket hordozó, gazdag magyar és német nyelvű szakirodalomra támaszkodó *Stílus és szövegtípus* című tanulmánya (11–23. o.) egyfajta programadó írás, amely a címben szereplő két terület kapcsolatát elemzi igen sokoldalúan. Először a napjainkban elterjedt funkcionális, illetve funkcionális kognitív megközelítés jellemzőivel ismerteti meg olvasóit a szerző. Ez a megközelítés a nyelvet alkotó kisebb-nagyobb egységek széles körű összefüggésének sokoldalú vizsgálatát nyújtja, mégpedig a nyelvhasználat kérdésének a középpontba állításával. A tanulmány két fő része a *Szöveg, szövegtipológia, szövegtípus*, illetve *A szövegtípus és a stílus összefüggése* című fejezet. Az előbbiben először a **szöveg** fogalmának tárgyalásával találkozunk, majd a szerző arra hívja fel figyelmünket, hogy a szövegeket konkrétan képviselő **szövegtípusok** e funkcionális és pragmatikai modellben nem zárt kategóriák, hanem „nyitott, prototípuselvű mintaként/sémaként kapnak értelmezést" (13. o.).

A szövegtípus és a stílus kérdéseit tárgyaló fejezeten belül érdekes a szövegeknek, voltaképpen a **szövegpéldányoknak** az ún. **szövegmintákhoz** való kapcsolódása, amit a 2. táblázaton jól nyomon követhetünk. Vannak a két végletet jelentő, egyrészt **teljesen eredeti/egyéni szövegek**, másrészt pedig a **formulárék** és más **erősen kötött szövegek**, úgymint a kérdőívek, a törvényi paragrafusok, az imák, valamint a két csoport között álló **mintaalakító**, **mintakövető**, illetve ún. **„sablonos szövegek"**. További konkrét példákkal az említett táblázatban találkozunk (16. o.).

A szövegtípusok fő stilisztikai jellemzői (stílussajátosságai) más- és másfélék, ez indokolja a **szövegtípusstílus-elemzés** hangsúlyozását. A **glossza** szövegtípusának elemzéséről szól a tanulmány ezután következő része, melynek kapcsán – részben Barbara Sandig nyomán – először a műfajjal kapcsolatos ún. cselekvéstípust (a társadalmi cél, a szituáció résztvevői és a szituációs jellemzők együttesét) mutatja be, majd a szövegtípus jellemzése következik. Itt szerepet kap a tagolás, a nyelvi megformáltság (a szókincs, ezen belül pl. a frazeologizmusok, valamint a szintaktikai

jellemzők) vizsgálata, továbbá a dialogizáltság és a grafikus megjelenés. Míg a frazeologizmusok csak fakultatívan vannak jelen a glosszában, s az irónia jelenléte is csak tipikus, de nem kötelező, addig az értékelő elemek jelenléte és használata alapvetőnek mondható (ld. 15. és 18. o.).

A munka kapcsán a bevezető sorokban jelzett programadás mint célkitűzés a stíluselemzés metódusának a pragmatikai-cselekvéselméleti szempontok érvényesítésével való hatékonyabbá tételében, valamint a „szövegtípus-stilisztika" mind szélesebb körű alkalmazásának az ösztönzésében fogalmazható meg. Erről a 20. oldalon, az *Összegezés* soraiban olvashatunk részletesebben.

A második, *Nyelvi stílus és régió* címmel (24–36. o.) írott tanulmány azoknak az alapvető változásoknak a felsorolásával kezdődik, amelyek a stilisztikában és a stíluskutatásban az elmúlt évtizedek során végbementek. Ezt követően a *régió* szó kapcsán a szónak az egyes diszciplínák fogalomhasználatában mutatkozó eltéréseire utal, majd a nyelvészeti értelmezés bemutatása következik. Itt a határainkon belüli, azaz „belső", illetve az azokon kívül eső „külső" magyar nyelvi régiókat mutatja be röviden, kitérve a „nagyrégiók" és a „kisrégiók" fogalmára is (ld. 25–27. o.), ezt követően pedig a régiók és a stílus összekapcsolódását vizsgálja. Bár a magyarságot illetően a történelmi helyzet igencsak kedvezőtlenül alakult, ennek ellenére a különböző országokban használt **magyar nyelv szétfejlődése** csupán **csekély mértékű**. Ugyanakkor a mindennapokban felbukkanó szóváltozatok stilisztikai értékelése egyáltalán nem tekinthető problémátlannak. Ami az olvasóknak Magyarországon belül tudományosnak, netán bizalmasnak tűnik, az a kontaktusváltozatban, pl. a másodnyelv – azaz az adott államnyelv hatására vagy a nyelvjárási formák érvényesülése miatt – igen sokszor a lehető legtermészetesebb (semleges, közömbös) használati értéket képviseli, ld. a *faktúra* és a *stipendium* szavakat Szlovákiában, a *potyol* igét Erdélyben. A szótárak **stílusminősítésében**, ha azok az utóbbi kiadásokban fel is vettek a határon túl használt szavakat, a régiónként lehetséges ilyen jellegű eltérések szempontja korábban nem szerepelt, ám napjainkban már nem hagyható figyelmen kívül. Olyan probléma ez, ami a **közmagyar** nyelv és a **régiók szókincse** kapcsán ismételten felvetődik, ám szerencsére a jelen és a jövő szótáríróinak és kutatóinak már rendelkezésükre áll a *Termini magyar–magyar szótár*, illetve adatbázis „többdimenziós stílusminősítési rendszere" (27. o.). A szerző szerint a stilisztikával foglalkozó szakemberek e téren is nagy feladatok előtt állnak, így pl. a szépirodalom regionális stílusainak összevető vizsgálata kapcsán. A fő cél pedig **a magyar nyelv** teljességre törekvő leírása, nyelvünk **határtalanítása jegyében** (34. o.).

A magyar nyelvtörténet utóbbi évszázadainak eseményei, fejlődése iránt érdeklődők számára igen érdekes a harmadik írás, amely a *Metaforizáció és nyelvszemlélet a nyelvújítás diskurzusában* címet viseli (37–49. o.) és azt mutatja be, hogy a nyelvújítás korának ortológusként, illetve neológusként számontartott képviselői milyen képi eszközökkel: hasonlatokkal és metaforákkal éltek, amikor a magyar nyelvet, valamint magát a nyelvújítási mozgalmat a szóképek nyelvén jelenítették meg. A cikkben a korabeli szövegek idézése nyomán tíznél is több **fogalmi metaforával** találkozunk. A leggyakoribb A NYELV ORGANIZMUS, azaz folyton változó élő szervezet; ehhez kapcsoltan tűnnek fel A NYELV ERDŐ, A NYELV NÖVÉNYZET,

A NYELV (VIRÁG)MEZŐ metaforák, majd A NYELV FOLYÓ fogalmi metaforával találkozunk, lévén a folyó szintén már „az ókortól kezdődően az állandó változás toposza" (42. o.).

De megjelenik A NYELV EMBER, A NYELV SZŰZ, illetve A NYELV ORSZÁG, A NYELVI RENDSZER TÁRSADALMI RENDSZER fogalmi metafora is. Feltűnik még A NYELVHASZNÁLAT TÁNC metafora, „amely a kötöttség és kötetlenség egységét" fejezi ki (45. o.). Az ortológusok példái a nyelv állandóságát, míg a neológusoké, így Kazinczyé is a nyelvek változó, sőt változtatható voltát, pl. az idegen nyelvekből való szókölcsönzés szabadságát hirdetik. Ez utóbbi gondolatot A NYELV VIRÁGOSKERT metafora kifejtésében olvashatjuk (kissé lerövidítve az eredeti idézetet): *„Ha virágokat Római mezőkön szabad szedni…, nem látjuk, miért volna vétek… 's miért legyen tilalmas virágokat az új nemzetek mezejiken is szedni,ha ezek is szépek. Példát az illy kölcsönzésre nyelvünk századok olta mutat, 's nagy bővségben…"* (Kazinczy) (40. o.). Felmerül még A NYELV SZIVÁRVÁNY szintén Kazinczytól származó szép képe is: *„A' nyelv ollyan, mint az ég' íve a' maga egymásba futó színeinek gyönyörű játékával"* (44. o.). Magát a nyelvújítási küzdelmet pedig a CSATA, HÁBORÚ metaforákkal érzékeltetik a korban. A VITA HÁBORÚ, illetve A VITA PER fogalmi metaforák máig fontos szerepet kapnak a nyelvújítási mozgalom leírásának, értékelésének sorában, ahogy ezt több idézett mű akár már a címével igazolja (ld. a tanulmányhoz kapcsolódó források, illetve szakirodalom jegyzékét). A tanulmány szerzőjének fontos megállapítása Kazinczy Ferencről, hogy szemlélete közel állt a ma funkcionálisnak nevezett nyelvfelfogáshoz, és hogy a metaforikus konceptualizáció és a nagyszámú, a maga korában is igen hatásos NYELV-metafora megalkotása révén döntő szerepe volt „a magyar nyelv és a nyelvről való gondolkodás későbbi alakulásában" (47. o.).

A fejezet negyedik írásának címe *Szójáték és blending a reklámokban* (50–55. o.). Modern korunk reklámszlogenjei gyakran élnek a szójátékok adta lehetőségekkel. A reklámokról közismert, hogy céljuk a lehetséges fogyasztók figyelmének felkeltése és vásárlásaik befolyásolása; „a címzettek… kognitív aktiválásához a reklámoknak manapság egyre inkább figyelemfelkeltőknek, meglepőknek kell lenniük" (50. o.). Ebben a nyelv és a nyelvi játékosság, leginkább a szójáték kiemelkedő szerepet játszik. A hangzásukat tekintve egymásra igencsak emlékeztető szavak gyakran jelentkező egybemosódása, egybemosása (tkp. fogalmi ötvözése avagy a blending) érdekes új szójátékokat eredményez. Ezek hatásának kognitív hátterét a négy mentális térrel számoló ún. blendingelmélet alapján érthetjük meg.

A reklámra vonatkozó bevezetés után több példa (*Milkarácsony, nagykarácsony; A teremtés Corollája; Gut. Besser. Gösser.; Schöller a jegeslegjobb*, illetve pl. *Tix Bio Color – színesen tixtább*) felsorolása mellett reklámszavak és -mondatok közül kettőnek a blendingelmélet alapján történő jelentésszerkezeti elemzését is nyomon követhetjük. Az összegezésből emelek itt ki egy gondolatot: „Különösen lényeges és hatásos a blending szerepe azokban a kifejezésekben, amelyek jelentése két mentális tér alkalmi vegyüléséből emergens módon, tehát nem begyakorolt, nem megjósolható módon jön létre egy új jelentésszerkezet kialakulásával" (55. o.).

A fejezet utolsó, s egyben leghosszabb írásának címe *A stílus szociokulturális rétegzettsége hírportálok kommentjeiben* (56–72. o.). A tanulmány több fejezetre tagolódik, és először az internet nyújtotta új kommunikációs színtereket veszi számba, és párhuzamosan szól az ún. „net-nyelvészeti" kutatásokról is. Ezután táblázaton követhetjük nyomon a stílus szociokulturális összetevőit. Ez utóbbiaknak a kommentekben való érvényesülését a tanulmány utolsó része mutatja be részletesen.

A komment fogalmáról és jellemzőiről című fejezet szól a *diskurzus* szakszó különféle értelmezéseiről, a **diskurzus**, a **szöveg** és a **megnyilatkozás** eltéréseiről, végül a **komment** mellett más, vele rokon „net-műfajokat", illetve szövegtípusokat **(fórum, e-mail, chat, blog)** is bemutat. A felsoroltak közül az e-mail és a chat főként az **interperszonális**, a fórum és a blog viszont inkább a **csoportos**, a **szervezeti**, a **közéleti** és a **tömegkommunikációs térhez** tartozik.

A kommentek fő jellemzőit Pethő József a szakirodalom alapján tizenegy pontban foglalja össze, majd részben kiigazítja, részben pedig kiegészíti a pontokban foglaltakat. Az utolsó pont megállapítását, amely szerint a kommentek „képeket és videókat nem tartalmaznak", a következő oldalak cáfolják, hiszen az idézett hozzászólók egyike videós anyagot, illetve egy másik az általa írottakat illusztráló képet csatolt szavaihoz (62–64. o.).

Az utolsó előtti, negyedik fejezetben a szerző részletesen megvizsgálja a stílus szociokulturális rétegzettsége szerinti összetevőket; a magatartás szempontjából *durva* stílusminősítés számos bejegyzés jellemzője, és ezzel összhangban áll az **értékmegvonás ténye** az érték felől, az **informális stílus** a helyzet felől, nem utolsósorban pedig **szlenges, városi népnyelvi** megoldás kiemelése a hagyományozott nyelvváltozatok felől tekintve. Az időt vizsgálva vagy közömbös, vagy – a kommenteket író személyek életkora miatt is – gyakran **újszerű**. Az oldalakon számos autentikus nyelvi példa jelenik meg, amelyek teljes mértékben alátámasztják a szerző összegezését, melynek lényege, hogy a szélesebb nyilvánosságnak szánt kommunikációban a stílusváltozatoknak soha korábban nem tapasztalható sokszínűsége kerül itt elő. És természetesen mind igazolják a Tolcsvai Nagy Gábor-idézet szavait is: „Minden regiszter, hagyományos stílus […] nyilvánosságot kapott, illetve kaphat… A korábban központilag is stigmatizált rurális és urbánus nyelvváltozatok fokozatosan visszaszerezték legalább részben funkcionális értéküket, az alacsonyabb presztízsűek elfogadottsága nőtt…" (70. o.).

Pethő József a második nagy fejezetet megnyitó *Metafora és poétikusság* című tanulmánya (75–86. o.) első lapjain – mintegy az új témakörbe való bevezetésképpen – igen hasznos összefoglalást ad mind a poétikusság fogalmáról, jellemzőiről, mind pedig metaforákról. „A poétikusság – írja – a nyelv specifikus alkalmazásba vétele… Kontinuitás tételezhető fel a nem poétikus és a poétikus, illetve hétköznapi és szépirodalmi nyelvhasználat között"; jelentős szerepet játszik benne „az esztétikai élmény kognitív dimenziója" (76. o.).

A tanulmány fontos része a metaforaelméleteknek, így a komparatív (azaz a hasonlításon alapuló), a szubsztitúciós (a metafora mint helyettesítés), a kondenzációs (a metafora mint sűrítmény), az interakciós (a metafora mint kölcsönhatás), a logikai (a metafora mint kijelentés) és a kontextuális (a metafora mint szövegdarab)

elméletnek a feleleventése. A kutató szól még a metaforának az ókorig visszanyúló hagyományos, a költői eszközt az alakzatok rendszerében elhelyező felfogásáról és arról, hogy a metaforákat már a kezdetektől a szemléltetés, továbbá a szépség és cizellálás eszközének tekintették.

Ezután a poétikus avagy költői metafora és a hétköznapi metafora eltéréseit mutatja be, nem mellőzve az idézett verses és prózai szövegek kapcsán a kognitív elmélet fogalmi metaforáinak bemutatását sem. A poétikus metafora nem csak versekben jelenhet meg, ezt Kossuth Lajos szónoki beszédének egy részletével igazolja a tanulmány írója. Ezt követően Kölcsey-, majd Kosztolányi-, illetve Nagy László-versek, versrészletek alapján időzünk a poétikus metaforák világában. A tanulmánynak fontos gondolata, hogy a kognitív elmélet nem biztos, hogy mai formájában alkalmas a költői metaforák megközelítésére, mivel a költői látásnak és megfogalmazásoknak éppen az a lényege, hogy a költők nem „a nyelv által megszűrt formában" látják a világot (83. o.).

A poétikus metaforák jellemzői között említi Pethő az újszerűséget, a kreativitást, a forrás- és a céltartomány közötti „nagy szemantikai távolságot" (79. és 83–84. o.). A stilisztikával foglalkozó nyelvészek jövőbeli feladatai közé tartozhat a hétköznapi (köznapi) és a szépirodalmi, költői metaforák viszonyrendszerének tisztázása, illetve a metaforák esztétikai értékeléséhez kapcsolódóan különféle kérdőíves vizsgálatok lebonyolítása, így összegezi a további kutatásokra vonatkozó gondolatait Pethő József.

A fejezet ezután következő két tanulmányában a XIX. századi magyar irodalom egy-egy kimagasló művészének – Kölcsey Ferencnek, illetve Arany Jánosnak – egyéni metaforahasználatát elemzi. *A nyelvi képek jelentésképző szerepe Kölcsey lírájában* című tanulmány a két testvér-verset (a *Zrínyi énekét* – közismertebb nevén a *Zrínyi dalát* – és a *Zrínyi második énekét*) veti össze A HAZA ANYA fogalmi metafora és A LENT/LEFELÉ ROSSZ, A FEL/FELFELÉ JÓ orientációs metaforák elemzésének a segítségével (87–92. o.).

A Kölcsey-versekhez kapcsolódóan újra felbukkannak a nyelvújításról szóló tanulmányból ismerős, az ott bemutatott NYELV-metaforákra emlékeztető, de ezúttal a hazát és a nemzetet a középpontba állító fogalmi metaforák, amelyek a következők: A HAZA/NEMZET EMBER; A HAZA NŐ, illetve A NEMZET ÉPÜLET, A NEMZET ÉLŐ ORGANIZMUS, A NEMZET NÖVÉNY, továbbá A HAZA ANYA és A NEMZET HALÁLA AZ ANYA HALÁLA. A tanulmány befejezésében a nyelvi képek meghatározó jelentésképző szerepéről olvashatunk. A költő verseiben „a metafora, a kép nem »dekoráció«, díszítőelem, hanem hozzátartozik a versszöveg konceptuális lényegéhez" – fejezi be írását Pethő József (92. o.).

A képiség jelentésstilisztikája a Toldi estéjében (93–109. o.) című hosszabb tanulmányában Pethő József az epikus mű indító és záró versszakát és több kiválasztott részletét elemzi a metaforák megjelenése szempontjából. A szerző táblázatban hasonlítja össze a TERMÉSZETI és az EMBERI metaforikus leképezését, megállapítva, hogy „mindkét versszak fő témája az emberi elmúlás, a halál" (96. o.). Majd pedig az elemzés így folytatódik (az idézetet jelen esetben kihagyva): „A két versszak különleges stilisztikai hatásának meghatározóan fontos tényezője az is, hogy az

itt megvalósuló konceptualizációban az emberi szféra a kifejtettség szintjén csak háttérként jelenik meg, a szöveg explikált szintjén a természetre vonatkozó metaforikus kifejezések dominálnak...” És fontos idézni a befejező értékelés szavai: „A megértő feldolgozás folyamatában végül mégis az emberi szféra kerül előtérbe” (96. o.).

Az idézett részletek képanyagában a következő kognitív metaforák jelennek még meg: A TERMÉSZET EMBER, AZ ESEMÉNY ÉRZELEM, AZ EMBER NÖVÉNY, A LÉLEK MADÁR, AZ EMBERI TEST ÉPÜLET. A korszak lírai verseit is bevonva a vizsgálatokba újabb fogalmi metaforákra bukkan a szerző: AZ ESTE MADÁR, A LÉLEK MADÁR, AZ ESTE ELMÚLÁS, és ismét találkozunk a talán legtöbbször előforduló orientációs metaforapárral is: A LENT/LEFELÉ ROSSZ, A FENT, FELFELÉ JÓ – ld. *A lejtőn* című vers első versszakát. A szerző felveti és megvizsgálja az elemzések során a kognitív metaforák újszerűvé, egyénivé válásának kérdését is, ami a szakirodalom szerint a **kiterjesztés**, a **kidolgozás**, a **kritikus kérdezés** és a **komponálás** négyesével ragadható meg. Pethő József ezekkel kapcsolatos nézetei a kötet későbbi írásaiban is megjelennek.

Az elemzés zárásaként a metaforákkal rokon képeket felvonultató hasonlatok vizsgálata következik. A két költői eszköz együttes felbukkanása is eredményezi a *Toldi estéjének* a korszak lírai verseire emlékeztető elégikus hangulatát. Ennek a gondolatnak a kifejtésével találkozunk a tanulmány befejező részében. Mind ebben az írásában, mind pedig a kötetben olvasható további tanulmányokban megjelenő árnyalt megfogalmazások a szerzőnek a művészi stílus, a költői nyelv és az alkotói üzenet iránti nagy fokú érzékenységére vallanak, nem kihagyva a kognitív megközelítési módot sem. Mindezt itt az alábbi – kissé lerövidített – idézettel érzékeltetem: „Míg a *Teste beburkolva őszi nap ködével* elsődlegesen szó szerinti, azaz átvitt, metaforikus jelentés nélküli értelmezést hív elő, a *Lelke bús haragnak sötét fellegével* csak metaforikusan értelmezhető. A *köd* és a *felleg* kifejezések ugyanakkor aktiválnak egy egységes tudáskeretet: a félig-meddig sötét, barátságtalan, őszies időjárás képét idézik fel, amely fogalmi keret… összességében az érzelmek, a lelki állapot konceptualizálásában vesz részt” (100. o.).

A metaforákat a középpontba állító elemzések után az **önmegszólító versek változataira** kapunk példákat és találunk részletes elemzéseket a következő három tanulmányban. Ugyanakkor az itt elemzett versekben felbukkanó metaforákra is nemegyszer felhívja az olvasók figyelmét.

Az önmegszólító versek személyjelölő konstrukcióiról címmel közölt tanulmány (110–123. o.) első része az önmegszólító verstípus **Németh G. Béla** által 1966-ban bevezetett fogalmát járja körül, utalva több, azóta a kérdéssel szintén foglalkozó kortárs irodalomtörténész kutatásaira is. Bár az önmegszólító vers vizsgálata kezdetben József Attila költészetéhez, illetve főként a XX. század első évtizedeiben kibontakozó ún. „késő modern líra” alkotóihoz kötődik, az irodalomtörténészek – maga Németh G. Béla is – korábbi alkotókra is utalnak, illetve az önmegszólító verstípus újabb változatait mutatják ki költészetünkben. Így pl. szó esik az **önmegszólító** mellett **önfelszólító versekről** is, „ahol a vocativusból imperativusba lépünk át” (114. o.), s kiderül: az önmegszólítás mellett szólhatnak ezek a versek közvetlenül az

olvasóhoz, sőt további fiktív személyekhez is. Néhány más értelmezéssel majd a Kosztolányi-tanulmány oldalain találkozhatunk.

A jelen tanulmányban részletes elemzést találunk a legszebb Berzsenyi Dániel-versek egyikéről, a *Horácról*, Vörösmarty Mihály pályájának három alkotásáról *(Vég, A vén cigány, Fogytán van napod)*, rövid értékelést olvashatunk Arany János *Mindvégig* című önmegszólító versének sorairól és Babits Mihály költészetének a poéta különböző korszakaiban felbukkanó három darabjáról (*Ecetdal* – 1914, *A gazda bekeríti házát* – 1925, *Csak posta voltál* – 1932).

Csupán egy-két példát említve a fent említett nyolc vers elemzéséből, a következő megállapításokkal találkozunk: A *Horác* felszólításai részben Berzsenyitől magától, részben a versben megidézett Quintus Horatius Flaccustól származnak; Vörösmartynál a másik két, egyértelműen önmegszólító darabbal összehasonlítva *A vén cigány* önmegszólító vers volta kétségesebb, vele kapcsolatban különböző véleményeket olvashatunk. Babits *Ecetdalá*nak viszont második megszólítottja is van, s ez nem más, mint a költő saját verse:

„Szegény, most, ***gyenge versem, menj, árva kis pityergő****…”*

Végül Babitsnak *A gazda bekeríti házát* című költeményéről készült hosszabb elemzés kiemeli a vers különleges „aposztrofikus hálózatát”, az egyik megszólított a többes szám első személy: *„mi… magunk”*, egy másik a költő *kertje*, és csak az utolsó versszakban találni kétségtelenül önmegszólítást. A kertet megszólító sorok így hangzanak:

*„****Kertem****, ódd*
a magvat, ami megmaradt kincses tavaly
füvéből és barbár szelekkel ***ne törődj****!”*

Rátérve a Kosztolányi Dezső költészetét elemző két írásra, mindkettő szintén az önmegszólítás kérdéskörében született. A korábbi, *A személyjelölés és az aposztrofé konstrukciói Kosztolányi Dezső Számadás című kötetében* címmel írott tanulmányban (124–142. o.) az 1935-ben megjelent versválogatás több verse is olvasható teljes egészében vagy fontos részleteinek kiemelésével.

Az aposztrofé megszólítást jelent, a megszólításnak is azt az esetét, amikor a költő „a megnyilatkozásának tényleges címzettjétől elfordul, és egy másik (ott lévő vagy oda képzelt) címzettet (élőlényt, elvont fogalmat, tárgyat) szólít meg” (Tátrai 2011: 58). Az önmegszólító verstípusban – ahol a költő önmagát szólítja meg – ezzel az alakzattal találkozunk.

A címadó szonettcikluson túl a tanulmányban még további nyolc-tíz költemény részleteit is idézi Pethő József. A művek kapcsán a megszólításoknak – avagy az **aposztrofikus dialógusnak** – öt esetét sorolja fel, illetve vizsgálja. Az egyértelműen **önmegszólító verseken** (1) túl, mint amilyen például a *Számadás* hét szonettje is, vannak az egyes szám második személyű alakkal nemcsak önmegszólítást, hanem általános alanyt is kifejező versek. Ezekben a két szerep szétválasztása rendkívül nehéz, ezért is ír a szerző „az aposztrofikus beszéd stabilizálatlan helyzetű meg- vagy önmegszólító verseiről” (2) *(Ébredés, Ha negyven éves…)*. Ezután **a befogadóhoz**

közvetlenül forduló versek következnek (3). Így a *Hajnali részegség* című alkotásban a „te" a legtöbbször az olvasó. Majd számos olyan darab következik, ahol „megnevezett aposztrofikus megszólítottja van a versnek" (4). Ezek például (a *Vörös hervadás*, az *Európa, A vad kovács*), végül pedig vannak „azonosítható aposztrofikus címzett nélküli" (5) alkotások is *(Szeptember elején, Száz sor a testi szenvedésről)*. Az alapos, a stilisztikai mellett ezúttal szorosabban vett grammatikai elemzéseket is tartalmazó bemutatások meggyőzőek, s a már említett nagy fokú érzékenység jellemzi őket. Önmegszólító, bár nem prototipikus önmegszólító vers az *Esti Kornél éneke*, „mert közbeiktat még egy megnyilatkozót"; a vers tényleges megnyilatkozója ugyanis Esti Kornél. A költőre „a szöveg felszólításai… közvetetten, metonímikusan vonatkoztathatók", ám mivel itt „a cselekvő helyett a cselekvés eredménye" áll, mégis a költő maga az *„Indulj **dalom**, bátor **dalom**…"* aposztrofé megszólítottja (133. o.). Az aposztroféról ld. még (Gellénné idézi Szathmári 2008: 122).

A következő tanulmány azt kutatja, hogy a mű idegen nyelvre történő fordítása kapcsán változik-e a megszólítottak köre. A munka *A személyjelölés és konstrukciói a fordításban (Kosztolányi verseinek német fordításai alapján)* címet viseli (143–155. o.). Benne egy talán kevésbé ismert Kosztolányi-alkotást, a költő *Megállt az óra* című versét, továbbá a magyar líra legkiemelkedőbb tagjai közé tartozó *Hajnali részegség* egy részletét, valamint az *Akarsz-e játszani?* játékosabb hangvételű, ám mégis komor végső kicsengésű vers sorait veszi vizsgálat alá. Mind a három esetben kicsit eltérő a kérdésfeltevés. Az első vers fordításánál azt vizsgálja Pethő József, hogy nem változik-e meg a személyjelölés. A magyarban *„Az öröklét nyugodt fuvalma megcsap"* sor *megcsap* igéjéhez öt megszólított tartozhat (149. o.), a német *„weht / der ruhige Hauch der Ewigkeit dich an"* fordítás a német nyelv szabályaiból is következően közülük csupán két megszólítottat enged meg. A fordításnak az eredetitől való egyéb eltéréseit is vizsgálja a szerző, így a cím *(Die sechste Stunde)* és a tördelés megváltoztatását. A *Hajnali részegség – Rausch in der Frühe –* fordításában elvész egy, a patetikus hangnemmel ellentétes hangulatú megszólítás (ami pedig épp ezért érdemelne figyelmet):

*„**Várj csak**, hogy is kezdjem, hogy magyarázzam?"*
Ø „Wie fange ich nur an, wie drücke ich mich aus…"

A fordítás egy másik helyén is elmarad, mert lefordíthatatlan, egy-egy oldottabb stílust felidéző elem, pl. egy helytelen, a „köznapi konverzációt" idéző raghasználat (*miben* helyett *mibe* a „*Nézd csak, tudom, hogy nincsen mibe hinnem*" sorban, a vers szinte patetikus zárásában) (150. o.).

A harmadik nagy verset a németben a nyelvtani nemre való kötelező utalás egyértelműen szerelmes verssé teszi, szemben az eredetivel, ahol a *játszótársam* szóalak „akárkire" érthető, s így a sorok általános életfelfogást is tükrözhetnek:

*„A **játszótársam** mondd, akarsz-e lenni…"*
*„Sag, willst du meine **Spielgefährtin** sein…"*

Egyet kell értenünk a szerzővel, hogy az ilyen jellegű elemzések a forrás-, illetve célnyelvi versek összevetéséhez új szempontokat adhatnak, s a későbbiekben mindenképpen árnyaltabb leírásokat tesznek lehetővé.

Az ezután következő két tanulmány prózai művekhez kapcsolódik. Az első, az *Egység az ellentétben. Móricz és Krúdy szépprózájáról összehasonlító stilisztikai megközelítésben* című írásban (156–168. o.) **Krúdy Gyula** munkássága jelenik meg, amelyet Pethő József több korábbi tanulmányában is sokoldalúan bemutatott. A jelen írás Krúdy művészetét több ponton is összehasonlítja a kor másik nagy mesterének, **Móricz Zsigmondnak** a művészetével. Ez az összehasonlítás már a kortársaknál is megjelenik, s ott még nagyrészt egymás mellett állt a két mester, ahogy azt Kosztolányi idézett, 1932-ben írt sorai is jelzik (166. o.). Ám az utókor egyre inkább Móriczot helyezte előtérbe; a szerző maga Krúdyt továbbra is Móriczcal egyenrangúnak tartja. Az összehasonlítás területei a tanulmányban mind az ún. külső, mind pedig az ún. belső forma elemeire kiterjednek, így a szülőföld, a dzsentri, az étkezés ábrázolása és más jellegzetes képi motívumokra az első, továbbá az ún. szabad függő beszéd alkalmazására a hősök gondolatainak visszaadása során a második említett területről. A hasonlóság pl. a képekben olykor egészen meglepőnek nevezhető!

A *Móricz Zsigmond műveinek német fordításairól* (169–181. o.) című tanulmány szól – a bevezetést követően – a fordítások megjelenéséről (ld. a *Néhány filológiai adat a fordításokról* fejezetet, 170–171. o.), valamint párhuzamos szövegeken mutatja be a fordítások stílusában a szociokulturális összetevőknek a fordítások nyelvében való érvényesülését. Elsősorban az eredeti művek nyelvjárásiassága és az archaizmusok használata, azaz a szociokulturális változók közül a nyelvi rétegzettséghez és az intézményesített nyelvváltozatokhoz kötött elemek nem jutnak igazán „szóhoz" a fordításokban, de a szócserék, kihagyások a személyjelölés szerkezeteiben sem ritkák, többször az eredetitől eltérő stílushatást eredményezve. Szó van a *Baráték!* és a *Mensch!*, illetve más megszólítási formák nem is kismértékű hangulati eltéréséről, a tegezés és a magázás visszaadásának hiányáról, mely utóbbi teljesen lehetetlenné teszi a szereplők társadalmi helyzetének, illetve egymáshoz fűződő viszonyának a hű tükrözését. Az idézetek nagyobb része a *Légy jó mindhalálig* 1962-es, Mirza Schüching-féle fordításához kapcsolódik, amely *Mischi und das Kollegium* címmel jelent meg az akkori NDK-ban, illetve Budapesten. A tanulságok egyike, hogy nehéz Móricz Zsigmondot fordítani, a másik pedig, hogy eredeti és fordítása között a szövegek tanúsága szerint releváns különbségek mutatkozhatnak, ami jelentős veszteségeket okoz a művek pontos megértésében. A szerző szerint a nyelv- és irodalomtudomány – e tudományterületek állandó fejlődése nyomán – az ilyen nehéz esetekben is meg kell, hogy próbáljon támpontot nyújtani, segítséget adni a fordítóknak.

A gyűjtemény harmadik fejezetében, amelyet csak egészen röviden mutatok be, az oktatói munka szemszögéből vizsgálja stílus és jelentés kapcsolatát. *A stilisztika a mai magyar nyelvtudományban és anyanyelvi nevelésben* (185–195. o.) című írás az 1990-es évek közepétől a cikk megírásának idejéig, 2010-ig veszi számba a legfontosabb stilisztikai kézikönyveket és tanulmánykötetet, szól az ELTE Szathmári István professzor vezette *Stíluskutató csoportjának* működéséről és eredményeiről, s ezzel kapcsolatban is kiemelten a funkcionális-kognitív modell térhódításáról. Végül az anyanyelvi nevelésben hozott változásokról és a magyar nyelvi érettségi stilisztikát érintő feladatköreiről esik szó, és új feladattípusokat ismertetve utal a változások kívánatos irányára is.

A második (a könyvben tizenötödikként olvasható) tanulmány, a *Metszéspontok: stilisztikai ismeretek a magyar nyelv- és az irodalomtankönyvekben* (196–203. o.) a közoktatásban használt tankönyvek, munkafüzetek alapján utal főként az általános iskola ötödik osztálya számára nyújtott stilisztikai ismeretek hiányos voltára. Sok a bizonytalanság a metaforák tankönyvi bemutatása körül, ezek helyett többjelentésű szavak tűnnek fel a példákban és a gyakorlatokban, valamint hiányzik a szépirodalmi mellett más szövegfajták nyelvi elemzése. Főként a metaforák e két téren játszott igen eltérő szerepének a megismertetése lenne fontos.

A szemantikai alapkategóriák nyelvpedagógiai jelentősége címmel olvashatjuk a főként az általános iskolai tankönyvekből származó példák elemzését (204–217. o.). A jelentéstani ismeretek bemutatása itt szintén nem napjaink legkorszerűbb felfogását tükrözi, további változtatásokra, a szemlélet korszerűsítésére van, lenne szükség. A szinonima fogalmát árnyaltabban kellene tanítani, egészen egyértelmű példákon bemutatva. Félrevezető, ha a szinonimák jelentése közötti fokozati eltéréseknél csak az igéket találjuk megemlítve, holott ez a jelenség a főnevek és a melléknevek körében is megfigyelhető. Felmerül az anyanyelv és az idegen nyelvek, pl. a másodnyelv (= a többségi államnyelv) eredményesebb tanításának a kérdése a határon túli magyar iskolákban. A szemantikai ismereteknek az idegen nyelvek tanulásában is jelentős a szerepük. Érdemes megnézni, milyen szavak és milyen környezetben válhatnak szinonimákká, pl. a *fut* ige szinonim a *húzódik* igével, ha jelentése: *vizesárok fut az út mellett.* A német *laufen* (=fut) ige azonban egészen más jelentésű szinonimasorokat mutat fel, lásd a *Das Wasser läuft* példát, ami magyarul nem a *fut,* hanem a *folyik* jelentéssel adható vissza. Az újgenerációs középiskolai tankönyvekben időnként már megjelenik a szemantikához kapcsolódóan az idegen nyelvekkel történő összevetés (215. o.).

A tizenhat írás megismerését elsősorban a magyar szakos egyetemisták, nyelvészettel foglalkozó más nyelvszakos hallgatók és a magyar nyelvet és irodalmat már tanító kollégák figyelmébe ajánlom. A kognitív nyelvészetet képviselő, a nyelvtudományon belül a stilisztika és a jelentéstan területét kutató szerző írásai nemcsak a funkcionális-kognitív nyelvészet, különösen a modern stilisztika számos kérdésében igazítanak el, de a nyelvhez való korszerű közelítéshez, különösen pedig a szépirodalmi alkotások feldolgozásához is sok ötletet, követendő mintát szolgáltatnak. S az sem baj, ha némelyik olvasóban a kötet írásai újabb kérdéseket vetnek fel, vagy ha valamennyiünket a megállapítások továbbgondolására késztetnek.

Irodalom

Gellénné Körözsi Eszter 2008. Aposztrofé. In: Szathmári István (szerk.): *Alakzatlexikon.* Budapest: Tinta Könyvkiadó. 121–124.

Sylvester János 1541. In: Szathmári István 1961. *A magyar stilisztika útja*. Budapest: Gondolat Kiadó. 7–16.

Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.